

Pintye Gregornak voltak követői a XIX. század elején is. Rozávlya – Rozavlea (Máramaros megye) leírásában ezt olvashatjuk: „*Kosztá Birhometyi* (domb oldal) ezen domb oldalon végeztetett ki törvényes ítélettel Groimiller Vilmos, a köznép nyelvén *Villi*, a rabló, ki születésére nézve Rozávlyán lakott Groimiller Jozsefnak megyei orvosnak fia – a Maramaros Szigeti tanodában a Grammaticalis oskolákat elvégezvén, szülei eránti tiszteletlenség miatt apja által katonának adatván, a katonaságból megszökött; és czimboráival kik között a leghiresebbek szintén szökött katonák *Bárba rásze, Drongos és Lánzos* – ezen ’s a körül fekvő vidéket rablások által pusztíták – tanyájukat leg inkább a Barczánfalvi, és Szurdok közötti *Piátra Czigánuluj* cigányok sirhalma magas kösziklán ’s ekkoron még ép erdővel borított hegy ormon tartották, honnan az utasokat kedvök szerint rabolták – a megye által ellenük rendelt persecutio folytán ezen rabló 1811-k évben elfogatott, és Születése helyének határában *Birhometye* hegy oldalban kötél által kivégeztetett”. A bandájához tartozó Lánzosról Glod lejegyzője írja: „*Preluka lui Lánzos* (Lánzos tisztása) ezen a helyen tartzkodott *Lánzos* nevű híres rabló – mely helynek a tömör erdőben csak egy nyílása lévén – hozzáférhető csak ezen helyen volt”.

Az útonállásra, rablásra stb. közvetett adatok is vannak Máramarosban és másutt is. Rozávlya – Rozavlea: „*Lá Spinzuatore* (az akasztónál) nevét vette a Statarialis időkben ezen helyen fel állított akasztó fátol – mire jelenleg Isten jó voltából szükség nincsen...” Sajó – Şieu: *Lá Spinzuratore* (az akasztónál) Szántók – nevét vette, mert a Statarialis eljárások esetében az akasztó fa ezen helyen szokott volt fel állítani (jelenleg Isteni gondviselésből erre nincsen szükség)”. Kirva – Chilioara (Közép-Szolnok megye): „*Gyalu Akástailor* határ része – ez nevezetett el – mivel a régi szokás szerént a fő határ rész tetején volt fel állítva a törvény három águ fa”. Pirossa – Piroşa (Kövár vidéke): „*Dimbu Akasztaelor*”: kommentár nélkül. A népi román acastău a magyarból való, jelentése: 'akasztófa'.

Végezetül feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy *Pintye Gregort* – *Gligort* (*Gergelyt*) bizonyos tisztelet övezte (igazolja ezt a népköltészet is), míg a többieket a nép is olyan közönséges bűnözőknek tartotta, akiktől félni kellett.

Mizser Lajos

Az osztrák–magyar északi-sarki expedíció karácsonyfája 1873-ból

Kurt Mantel a karácsonyfa történetéről és különböző formáiról szóló könyvében a fából készült karácsonyfát (*hölzerner Weihnachtsbaum*) is bemutatta. Utóbbi törzsébe kétoldalt lyukakat fúrtak, amelyekbe léceket ütöttek. E keresztlécek felfelé haladva rövidültek, ezáltal a fából készült karácsonyfa alakja, körvonala a fenyő karácsonyfáéra emlékeztetett. Erdőben-, fában szegény helyeken a fenyő karácsonyfa pótlékeként alkalmazták. Fából készült karácsonyfát állítottak a világtengereket járó német hajókon, tengeralttjárókon is [*Seemannsbaum* (Flensburg), *Schiffer-Weihnachtsbaum* (Kiel)]. Díszítése a fenyő karácsonyfáéval azonos: a keresztlécekre karácsonyi díszeket, ajándékokat akasztottak, a keresztlécek végére gyertyákat állítottak.¹

Dr. Gelencsér József székesfehérvári jogász, néprajzkutató és műgyűjtő 2006-ban, egy budapesti antikváriumban egy metszetre bukkant, amely a lipcsei *Illustrirte Zeitung* 1874. december 14-ei számában jelent meg. A metszet címe: *Eine Weihnachtsbescherung in der Polarregion. Nach einer Skizze des Nordpolreisenden Karl Weyprecht*. A metszet tartalmát magyarázó cikk szerzője dr. Julius Kepes. *Schiffszart der österreichisch-ungarischen Nordpolarexpedition*.² Mielőtt a metszet ismertetésére térnék, szólnom kell röviden magáról az expedícióról is.

¹ *Mantel, Kurt*: Geschichte des Weihnachtsbaumes und ähnlicher weihnachtlicher Formen. Eine kultur- und waldgeschichtliche Untersuchung. [A karácsonyfa története. Művelődéstörténeti, erdészettörténeti vizsgálat] Hannover 1975. 149–150. old.

² *Gelencsér József*: Karácsony az Északi-sarkvidéken. Fehérvári Polgár. Székesfehérvár 27. old.; *Kepes Julius*: Ein Weihnachtsabend in der Polarregion [Karácsonyeste a sarkvidéken]. *Illustrirte Zeitung*. Leipzig 19. Dezember 1874. Nr. 1642. 499–500. old.

Az osztrák–magyar északi-sarki expedíció (1872–1874) céljául azt tűzték ki, hogy Novaja Zemlja megkerülésével, a Jeges-tengeren hajózva kíséreljék meg az eljutást a Bering-szorosig, derítsék fel a Csendes-óceánból az Atlanti-óceánba vezető Északkeleti-átjárót. Ez a nagyvonalú terv röviddel a norvégiai, tromsøi indulás után meghiúsult, mivel hajójuk, a Tegetthoff, már 1872 augusztusában jégtáblák közé fagyott, és a Novaja Zemljától észak felé sodródott. Több mint tizenkét hónapos sodródás után a jégtábla egy addig ismeretlen szárazföld közelében állt meg. Itt töltötték a második telet, amelynek 1873. évi karácsonyát ábrázolja a metszet. 1874 tavaszán partra szálltak, felfedezték, bejárták az elért szigetcsoportot, amely I. Ferenc József uralkodóról a Ferenc József-föld nevet kapta. Ezt követően még mindig a jég foglyaként féloldalra dőlt hajóról lehordták a legszükségesebb felszerelést, élelmiszert, és szánokra rakva elindultak dél felé. Szántalpakra helyezve magukkal vonszolták három csónakjukat is, hogy szükség esetén vízre szállhassanak. Három hónapos kimerítő vándorlással 1874 augusztusában elértek a jégmező szélére, ahonnan csónakokon folytatták útjukat Novaja Zemlja felé. Itt egy orosz halászhajó a fedélzetére vette, és Vardöbe szállította az expedíció végsőkig elcsigázott tagjait.³

Az osztrák–magyar expedíció tisztikara és legénysége tükrözte a Monarchia soknemzetiségű összetételét, ahol a hajósok főként Dalmáciából verbuválódtak. Köztudottan ők voltak a Monarchia legjobb hajósai. Nagy létszámuk ismeretében nem meglepő, hogy a Tegetthoff hajónaplójában ez olvasható: *doch ist Italianisch die Schiffssprache*, vagyis olasz volt az uralkodó hajózási-műszaki nyelv.⁴ Cholnoky Jenő a Budapesti Egyetem földrajzprofesszora így mutatta be a Tegetthoff személyzetét a sarkkutatások történetéről szóló könyvében: „A hajó 24 utasa közül a fele dalmata volt, a tiszték német-osztrákok, a gépész cseh, a szakács stájer, aztán volt két tiroli vadász és hegymászó. Magyar ember egyesegyedül a hajóorvos volt, dr. Kepes Gyula, a kitünő képzettségű, fiatal tudós orvos.”⁵ A Tegetthoff parancsnokává és az expedíció vezetőjévé Karl Weyprecht kapitányt nevezték ki. Helyette, egyben az expedíció tudományos vezetője Julius Payer főhadnagy lett, aki egy kisebb csoport élén elsőként járta be, tanulmányozta a Ferenc József-földet, tüzte ki rá Ausztria-Magyarország lobogóját.⁶

Az expedíció tagjainak 1873. évi karácsony estéjéről tehát Karl Weyprecht kapitány készített a helyszínen vázlatrajzot, ennek alapján a lipcsei újság számára Vinzenz Katzler (1823–1882), korának ismert osztrák grafikus, metszetes. A jelenethez az újságban dr. Julius Kepes hajóorvos fűzött magyarázatot, amelyben bemutatta az igazán különleges helyzetben ünneplő emberek karácsonyfáját:

„Vidám dalokat énekelve és egymást biztatva végezték a matrózok, tizenöt lépés távolságban a jég által fogvatartott *Tegetthoff* hajótól az utolsó simításokat a jégpalotán, amit saját kezűleg építettek az ünnep alkalmára. Több napja már, hogy az összehordott jégtömbökből szabályos téglákat vágtak ki és a vizes havat kiváló kötőanyagként felhasználva felépítették ezt a gyémántként csillogó és ragyogó házat. A bundák alatt csomagok rejtve titokzatos alakok surrannak át az ajtókon, majd fölmennek a hajóra és visszatérnek, hogy aztán ugyanolyan titokzatosan újra elsiessenek.

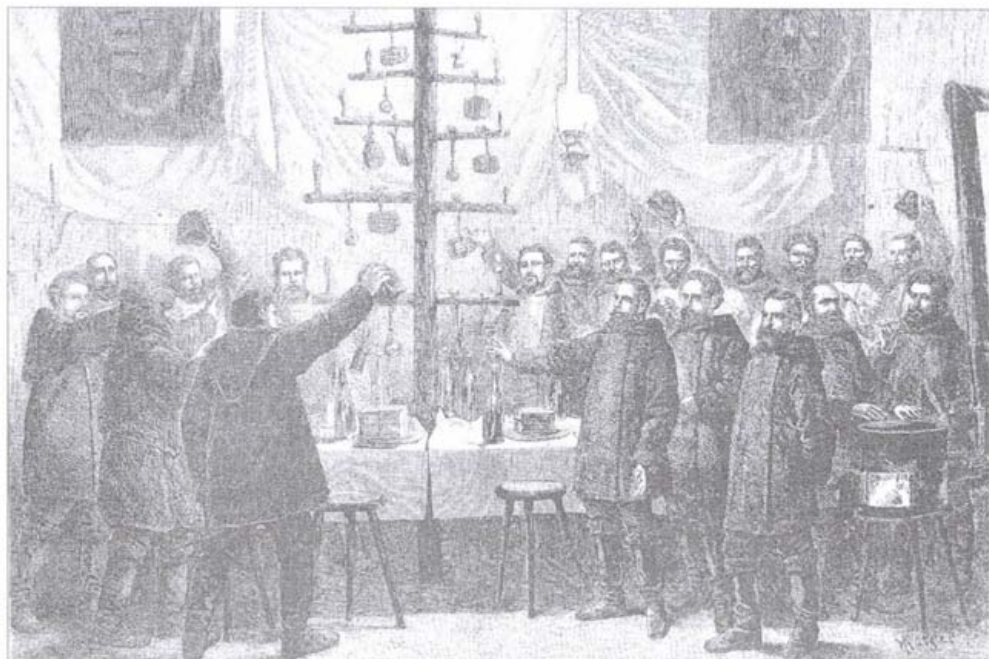
A nap a végéhez közeledik. A matrózok a lehető legjobb ruhájukat veszik fel és ünnepélyesen bevonulnak a palotába. Pontban hétkor a legénység belép a terembe. Mesés látvány tárul a szemük elé. A zászlókkal, lobogókkal és tarka kendőkkel feldíszített és beborított falak úgy ragyognak a hónapokig tartogatott gyertyák és olajlámpák fényében mint a hozzáértő kezek által megmunkált óriási drágakövek. A terem közepén egy hosszú, ragyogó fehér vászonnal letakart asztal középpontján áll a karácsonyfa. Éppenséggel minden hiányzik róla, amitől fának lehetne nevezni: még csak nyoma sincs egy tűlevélnek, ami az ünnepel oly szorosan összefüggő, reményt hirdető fényőfa része. ennek ellenére az ügyes díszítők a fát formázó deszkatakolmányt annyira teleaggatták piros, fehér, kék és zöld papírral, hogy egy kis képzelőerővel bárki fényőfát sejtethetne a díszítés alatt. Csenevész ágain Bécs és Pola nagy-lelkű hölgyei által külön erre a célra adományozott ajándékok lógnak: ötven darabos szivarkötegek, mindenféle kolbász és csokoládé. A fa körül tizennyolc személyre terítettek sonkával és frissensült kenyérral, a tányérok mellett pedig újabb ajándékok, pipák, szivarok, pénztárcák néhány ezüstpénzzel

³ Balázs Dénes: Magyar utazók lexikona. Budapest 1993. 200–202., 290–292. old.; Magyar utazók, földrajzi felfedezők. Szerk.: Havasné Bede Piroška és Somogyi Sándor. Budapest 1973. 113–114. old.

⁴ Szállási Árpád: Kepes Gyula, az AKrtisz magyar orvosvándora. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, Érd 1. 51. old.

⁵ Cholnoky Jenő: A jégvilág. A sarkkutatások története. Budapest 1930. 150. old.; Bödök Zsigmond: Világjáró magyarok. Dunaszerdahely 2001., 119–120. old.

⁶ Weyprecht Károly – Payer Gyula: Jelentései az osztrák–magyar éjszaksarki expedíció bizottságához. Földrajzi Közlemények 2. Budapest 1874. 259. old.



együtt, zsebórák és kis üvegekben különféle pálinkák, amiket az asztalnál gyülekező matrózok különlegesen ünnepi adományokként kezeltek.

A legénység ujjongása közepette tartja meg a kapitány ünnepi beszédét, amiután kisorsolják az ajándékokat. A tisztek még egy ideig társalognak a matrózokkal, aztán visszatérnek a *Tegetthoffra*, hogy maguk között is ünnepelhessenek.⁷

A metszet jól megőrökítette a jégpalotában felállított szükségkarácsonyfát, amely teljes egészében fából készült. Árbo c vastagságú, magas oszlopot állítottak a jégbe, amibe öt sorban keresztléceket csapoltak. Ezekre akasztották az ajándékokat: borosüvegeket, szivarkötegeket, pipákat, dohányzacskót, zsebórákat. A keresztlécek végén egy-egy szál gyertya égett. Zsebórákra a több hónapig tartó állandó sötétség miatt nagy szükségük lehetett. A karácsonyfa alá, az asztalokra is bőven jutott ajándék, amelyeket papírdobozok rejtenek, valamint több palack bor, köztük tokaji is, melyet Kepes doktor tanácsára skorbut elleni orvosságként is fogyasztottak. A metszet azt a pillanatot ábrázolja, amikor Weyprecht kapitány karácsonyi köszöntőjét mondja a karácsonyfát körülálló legénységnek. Mögötte, a dobkályha körül a tisztek állnak, köztük Kepes hajóorvos is. A legénység a kucsmák, megemelésével reagál a parancsnok köszöntőjére. Az expedíció résztvevői ekkor már a második karácsonyt töltötték távol otthonuktól, családjuktól, s az itteni zord körülmények között különösen fontosnak tarthatták a karácsonyfával történő ünneplést.

Weyprecht és Payer hivatalos jelentését, amit útban hazafelé a Finnmarken gőzös fedélzetén, 1874 szeptemberében írtak az osztrák-magyar északi-sarki expedíció bizottságának, a Magyar Földrajzi Társulat folyóirata, a *Földrajzi Közlemények* már 1874. évi kötetében közölte. Egyikük sem említette a karácsonyfát, de a karácsony megünnepléséről mindketten megemlékeztek. „Novemberben két hókunyhót építettünk, melyekben aztán az álló (mozdulhatatlan) delejességi és csillagászati műszerek állítottak föl; később egy harmadikat is építettünk, melyben a legénység a második karácsonyt ünnepelte meg.” (Weyprecht) „A karácsony ünnepét egy hóból épített házban jégdarabunkon minden háborítás nélkül ülhettük meg.” (Payer)⁸

⁷ *Kepes, Julius: Ein Weihnachtsabend in der Polarregion. Illustrierte Zeitung, 19. Dezember 1874. 499. old.*

⁸ *Weyprecht Károly – Payer Gyula: Jelentései az osztrák-magyar éjszaksarki expedíció bizottságához. Földrajzi Közlemények, 2. Budapest 1874. 238., 250. old.*

Bécsbe való megérkezésükkor a Magyar Földrajzi Társulat elnöksége tiszteletteljesen üdvözölte az expedíció résztvevőit, arra kérték őket, hogy kutatási eredményeikről Budapesten, társulati ülés keretében tartsanak előadást. Meghívásukhoz Budapest főváros is társult, aminek eleget téve dr. Kepes Gyula és Julius Payer 1874. október 19-én előadást tartott a pesti Vigadó nagytermében. Ezt ugyancsak a *Földrajzi Közlemények* 1874. évi kötetében közölték. Kepes Gyula előadásában a karácsony megünnepléséről, a karácsonyfáról is beszámolt: „Október 22-én másodízben vett tőlünk a nap búcsút és csak február 24-ikén láthattuk újra. Hanem az előbbihez képes mily kellemesen töltöttük ezen telet! Valóban örömnapokat éltünk; ünnepélyeket tartottunk, karácsony estéjét egy gyönyörű jégpalotában ünneplők, melyet e célra a legénység egy tudós építész terve szerint épített; a legénység nagyobb jégdarabokat hordott össze, ezekből szabály szerint téglák vágattak; a vizes hó kitünő vakolat – a téglákat keményen fagyasztja össze; s ilyképen a palota két nap alatt készen volt, belseje lobogókkal volt kárpitolva; egy hosszú asztal közepén diszlett a karácsonyi fa, – nem vala zöld, de czifra papirokkal díszített. Száz ágain csüngtek az ajándékok, melyeket Bécs és Pola városok egyes hölgyei e célra adományoztak. Oly kellemesen töltöttük e karácsonyi éjt azon csillogó márványteremben, hogy ha valaki a meglegedett boldog arcokat látta volna, bizton azt hihette volna, azon egyének meg vannak sorsukkal elégedve és talán túl boldogok.”⁹ Kepes Gyula előadásának szövegét, Payer illusztrációival, az expedíció 125. évfordulóján, 1999-ben a *Földgömb* című földrajzi folyóirat újra közölte.¹⁰

Julius Payer könyvét az osztrák-magyar északi-sarki expedícióról Bécsben, 1876-ban jelentette meg Alfred Hölder cs. és kir. egyetemi könyvkiadó. A mű több mint száz illusztrációt tartalmaz, de Weyprecht rajza a jégpalotában felállított karácsonyfáról hiányzik belőle. Payer az expedíció mindkét karácsonyáról megemlékezett, innen tudjuk, hogy 1872-ben nem állítottak karácsonyfát, finom ételekkel, italokkal, ajándékokkal ünnepeltek.¹¹ Könyvében hiteles tanúja az 1873. évi, a jégvilágban töltött második, karácsonyával ünnevelt karácsonyuknak: „December végén hozzánk, a jégtenger lakóihoz is visszatért azon ünnepek időszaka, amik az egész keresztény világot megmozgatják: karácsony és újév. Hogy őket együtt méltóképpen megünnepelhessük, építettünk egy hókunyhót, a belsejét zászlókkal dekoráltuk ki és egy karácsonyfát is állítottunk, ami inkább hasonlított egy fából készült sündisznóra, vagy egy spanyol lovasra. Este hatra mindennel elkészültünk: a hajókürt vigasztalan hangjának hívására kiléptünk a sötét ködbe, majd a jégen keresztül beléptünk hóbarlangunk vakító pompájába. Itt minden matróz megtalálta az ajándékot, ami a sorsolás szerint megillette: egy csomag szivart, órát, kést, fapipát, egy kevés rumot és hasonló ajándékokat, amiket bécsi, polai és hamburgi barátainknak köszönhattük. Mindennél nagyobb értéke volt a szappannak; ezen a helyen nagyon ritka látvány volt. Aztán következett, az előző évhez hasonlóan, az ünnepi lakoma; azonban szinte senki sem figyelt igazán oda: túl régóta voltunk már távol otthonunktól, így csak a testünk volt jelen a lakomán, lelkünk a távoli barátoknál időzött.”¹²

Korábban, a biedermeier korban a fából készült karácsonyfa a családi otthonokban is megjelent, ahogy az néhány metszeten, köztük a *Nürnberger Bilderbogen* 1820 körüli ábrázolásán látható.¹³ Takarékos megoldással több éven keresztül használhatták mindaddig, amíg a rohamosan terjedő, egyre inkább az ünnep jelképévé váló fenyő karácsonyfa ki nem szorította. A XIX. század utolsó harmadában a fából készült karácsonyfa már ez utóbbi pótlékeként, szükségkarácsonyfaaként került a hajókra.

Lukács László

⁹ Kepes Gyula és Payer Gyula felolvasása. *Földrajzi Közlemények* 2. Budapest 1874. 308. old.

¹⁰ Kepes Gyula: A Ferenc József-föld felfedezésének krónikája, *Földgömb* Budapest 1999/1. 40–46. old.

¹¹ Payer, Julius: Die österreichisch-ungarische Nordpol-Expedition in den Jahren 1872–1874 nebst einer Skizze der zweiten deutschen Nordpol-Expedition 1869–70 und der Polar-Expedition von 1871. [Az 1872–1874. évi osztrák-magyar északi sarki expedíció, valamint az 1869–70-es második német északi sarki expedíció és az 1871-es sarki expedíció vázlata.] Wien 1876. 64–67. old.

¹² Ugyanott. 180–181. old.

¹³ Weber-Kellermann, Ingeborg: Das Weihnachtsfest. Eine Kultur- und Sozialgeschichte der Weihnachtszeit. [Karácsony. A karácsonyi ünnepkör művelődés- és társadalomtörténete.] Luzern und Frankfurt a. M. 1978. 112. old.; Mantel, Kurt: u. o. 46–47. old.